

Nakladnik:
Muzej Sveti Ivan Zelina

Za nakladnika:
Mladen Houška

Uredništvo:
Mladen Houška
Martina Findrik
Romana Mačković

Autori tekstova:
Dr. sc. Hrvoje Gračanin, izv. prof.
Martina Findrik, mag. hist. i mag. educ. hist.
Ana Zbiljski, mag. hist. i mag. educ. hist.
Ivan Petak, kazivač

Lektura:
Stjepan Dragija

Prijevod sažetaka na engleski:
Martina Španović

Digitalna obrada fotografija:
Romana Mačković

Suradnici na izložbi:
Ivica Kamenarić
Ana Knez
Franjo Lanović
Jasna Novaković Marković
Igor Zrinski

Tisak:
Tiskara Zelina d.d.

CIP

ISBN 978-953-8052-04-0

Tisak knjige su sufinancirali Zagrebačka županija i Ministarstvo kulture

Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji način reproducirati bez pisanog dopuštenja autora.

COPRNIČKI CEH

Muzej Sveti Ivan Zelina
2017.

Vještichja posla na hrvatski način: vješticharenje i progoni vještica u hrvatskim krajevima u kasnom srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju

Moglo bi se bez mnogo razmišljanja ustvrditi da je prava sreća što je u povijesti čovječanstva bilo malo tako bizarnih pojava koje su izravno odgovorne za veliku patnju i ljudsko stradanje, kao što je to proganjanje vještica, osoba kojima se pripisuju natprirodne sposobnosti i magične moći. Uvjerjenje da takve osobe postoje, nije bilo puka obmana masovnih razmjera proizašla iz neznanja i neprosvijećenosti. Počivalo je ono na stvarnim okolnostima jer je (onda kao i danas) zaista bilo pojedinaca koji su se, polazeći od toga da vladaju osobitim, čarobnim vještinama, upuštali u tajnovite radnje s poimanim natprirodnim obilježjima, odnosno ljudi koji su izvodili obrede ne bi li (kako su oni to vidjeli) sklopili probitačnu pogodbu s nadzemaljskim zlim silama. Pitanje, vjeruje li netko je li takvo što uopće moguće, svodi se na to vjeruje li u djelotvornost magije i postojanje vraga i demona. Prema predodžbama i zasadama koje su se razvile tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka, jedno je izvan svake sumnje - vještice nesporno služe zlu, manipuliraju tajnim silama kako bi ljudima nanosile zlo: izazivale ozljede, bolesti, smrt, bijedu ili kakvu drugu nesreću i nedaću pa je njihovo djelovanje zbog toga označeno kao maleficij (*maleficium*), čarobnjačko zlotvorstvo, a ujedno se podlažu vragu, štiju ga i podaju mu se, njegove su obožavateljice i sluškinje. Vještichje magijsko bavljenje može se u najširem smislu označiti pojmom vješticharenja (Kieckhefer 2011: 7-8). Vještice služe zlu i onda kad naizgled pomažu. Tzv. bijelo vješticharenje, za kojim se posezalo radi liječenja, proricanja budućnosti (gatanja), pronalaska zametnutih predmeta ili otkrivanja neprijatelja, značilo je jednako tako povezanost s vragom jer je sva magija potjecala od njega pa je također isljeđivano i osuđivano, iako s blažim posljedicama (Levack 2006: 5-11, 20).

Što progoni vještica nisu, a što jesu

Na samom je početku, radi bolje upućenosti, red raščistiti nekoliko raširenih zabluda u vezi s vještichjim progonima. Samo vjerovanje u vještice nije bilo plod naročite srednjovjekovne prožetosti praznovjerjem i opčinjenosti okultnim. Korijeni mu sežu u grčko-rimsku antiku, kako se već onda poimala magija i osobe koje se njome služe. Prvenstveno se to tiče uvjerenja da je magija vještina kojom se, uglavnom, uporabom moći demona natprirodnu silu prinuđuje na djelovanje ne bi li se postigli osobni koristoljubivi ciljevi, često nauštrb ili protiv nekoga. Stoga su se takva djela smatrala oblikom nevidljivog tvarnog napada usporediva s trovanjem. Ovo je poimanje imalo i sociopolitičku pozadinu; pobuđivali su ga činitelji poput društvenog sukoba, nadmetanja i straha, a naboj je crpilo i iz kulturnih stereotipa i ideoloških predrasuda poput mizoginije i

ksenofobije (Stratton 2007). Rani je srednji vijek čak ponudio i drugačije viđenje prema kojemu je vjerovanje u ono što je postalo sastavnim dijelom repertoara vještičjih moći, proglašeno tlapnjom uma obmanuta Sotonom. U tzv. *Biskupskom kanonu*, najranije sačuvanom priručniku opata Regina iz Prüma (oko 906.), sposobnost letenja ljudi i životinja, pretvorba tijela i preobrazba stvorenja, odbacuju se kao demonski izazvana priviđenja i umišljaji, đavolski nadahnuta praznovjericica. Istodobno se biskupe potiče da iskorjenjuju proricanje i škodljivu magiju, a muškarce i žene koji se time bave, žigoše se kao otpadnike i krivovjerce vrijedne pogrde i prijezira (Tschacher 1999).

Niti su progoni vještica karakterističan izraz srednjovjekovnog divljaštva i okrutnosti jer su se u najvećoj mjeri događali u ranom novom vijeku, čak i u doba razuma, otprilike od sredine 15. do sredine 18. stoljeća. Valjani su predvjeti stvoreni na samom izmaku srednjeg vijeka, za što je osobito bila zaslužna pojava zloglasnog priručnika dvojice njemačkih dominikanaca, Henrika Institoris (Kramera) i Jakoba Sprengera, naslovljenog *Malj za vještice* i tiskanog 1487. u Speyeru, koji je postao prava onovremena uspješnica s više od trideset izdanja do kraja 17. stoljeća i oko trideset tisuća primjeraka koji su kolali Europom (Herzig 2006: 26-27). U njemu je vještičarenju pripisana središnja uloga u boju između čovjeka i vraga te glavna odgovornost za zla i nedaće ovoga svijeta i ukotvljen je pogled da je škodljiva magija ako ne isključivo, a ono ponajprije i ponajviše žensko područje stručnosti (Broedel 2003.). Ovo ne znači da su jedino žene proganjane radi vještičarenja, jer su pogibelji bili izloženi i muškarci. Iako u apsolutnoj brojki žene uvelike pretežu u odnosu na muškarce (u omjeru 75-80 % prema 20-25 %), u pojedinim su područjima Europe (Burgundija, Estonija, Normandija, Island) muškarci činili većinu optuženih. Osim toga, u znatnom se dijelu relevantnih demonoloških tekstova iz kasnog srednjovjekovlja i ranog novovjekovlja latinska riječ za vješticu u muškom rodu, *maleficus*, koja podrazumijeva predstavnike oba spola, mnogo češće rabi od njezina strogo ženskog oblika, *malefica*. To otkriva kako sami autori koji su oblikovali mnijenje i iskazivali službeni stav, nisu nipošto isključili muškarce iz vještičjih redova (Apps i Gow 2003). Poimanje da je vješticharenje prvenstveno ženska domena, ne znači ni kako su žene optuživane da su vještice jedino i samo zato što su bile žene, nego je to, osim u slučajevima kad je na djelu bilo uvjerenje u demonski utjecaj, više bila posljedica prekoračivanja postojećih, rodno normiranih društvenih granica na lokalnoj razini (Blécourt 2000).

Niti su progoni vještica isključiva krivnja Katoličke Crkve. Srednjovjekovna je Crkva stvorila teološko-pravni okvir koji je omogućio takve progone, osobito time što je bavljene zlokočnim čaranjem, odnosno maleficijem, izjednačila s krivovjermem, idolopoklonstvom i obožavanjem demona. Zato se tijekom 13. stoljeća pozivanjem na autoritet Starog zavjeta, ali i osloncem na tradiciju rimskoga carskog prava, jedinom odgovarajućom kaznom sve više počelo smatrati smaknuće. Ipak, za pooštavanje progona, uključujući i sve nemilosrdniji sudski postupak koji nije dozvoljavao zaštitu prava okrivljenika, još odgovornije su bile svjetovne vlasti usvajanjem shvaćanja da je svaki zločin povreda uperena protiv cijele zajednice, a ne samo privatne osobe. Ovo je za posljedicu imalo stvaranje predodžbe o izuzetnom zločinu, zločinu tako pogubnom za državu i društvo da se od njega potrebno zaštititi izvanrednim mjerama, čija je provedba

Srednjovjekovni prikazi vruga i demona, ilustrirani rukopis, Royal 10E IV, fol. 201v, The British Library

bila u rukama svjetovnih sudova. Do 16. stoljeća u te se izuzetne zločine, pored veleizdaje, počelo ubrajati i vješticearenje (Peters 1992: 151-154). Progona vještica zahvatili su i područja pod okriljem protestantskih crkava koje su također bile predane očuvanju temelja kršćanske vjere i valjane vjerske prakse, što je uključivalo i uklanjanje magije te osporavanje i iskorjenjivanje svakovrsnih oblika pučke kulture koji su odbacivani kao praznovjerje. Vjera u vješticearenje i demonsku magiju bila je među protestantima dodatno potaknuta time što su za to optuživali svoje katoličke parnjake zbog njihovih specifičnih vjerskih obreda (Clark 1999: 529-530, 533-535; Levack 2006: 117-119). Protestantski prvaci Martin Luther i Jean Calvin naglašavali su prisutnost vruga na svijetu i potrebu borbe protiv njega pa iako se nisu naročito zanimali za vješticearenje, svojim su stavovima podjarivali strah od demonskih sila, što je protestantske vjernike samo bodrilo u gorljivosti da progone vještice kao đavolje sluge, čim bi se pojavile optužbe za maleficij (Levack 2006: 112-114).

Niti su progona vještica urodili masovnim ubojstvima nebrojeno mnogo žena, prouzročivši svojevrsan feminocid. Još i danas se zna navoditi nemoguća brojka od devet milijuna stradalih koja počiva na pogrešnoj metodi izračuna, a poslije ju je razglasila nacistička promidžba (Behringer 2000: 67; Briggs 2006: 839). Razmjeri progona u razdoblju prije protestantske reformacije nisu dovoljno istraženi, a vrhunac se dogodio u desetljećima između 1560. i 1630. godine, s dvije kulminacije: u osamdesetim godinama 16. stoljeća i u drugoj polovici dvadesetih godina 17. stoljeća, tijekom Tridesetogodišnjeg rata. Nakon tog vremena opasnost od progona bila je u srednjoj i istočnoj Europi prisutna još i u cijeloj prvoj polovici 18. stoljeća (Behringer 2000: 35-36, 43-44, 65-67; Levack 2006: 204-210). Posljednje zakonito smaknuće vještice provedeno je u lipnju 1782. u švicarskom gradiću Glarusu, a izazvalo je prepast i zgražanje širom Europe (Korrodi-Aebli 2006; Hauser 2016.). Jedna novija procjena kazuje kako je tijekom europskog ranonovovjekovlja oko 90.000 osoba bilo sudski proganjano zbog vješticearenja, a smaknuta ih je polovica od tog broja, dok je sam broj osumnjičenih bio bitno veći (Levack 2006: 23). Preciznija procjena pogubljenih u Europi kreće se između 40.638 i 52.738, a općenito se smatra kako su progona odnijeli od 40.000 do 60.000 života, otprilike pet promila od ukupnog procijenjenog broja stanovnika u Europi na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, koji je iznosio između 92 i 95 milijuna (Willumsen 2013: 2).

Niti su progona vještica bili jednako snažni u svim dijelovima Europe. Najžešći su svakako bili na području Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti

Okupljanje vještica na Blocksbergu, bakropis, Johannes Praetorius, 1668g.

usredotočenog na njemačke zemlje i susjedne oblasti Švicarske, današnje **zapadne** Francuske, Belgije i Luksemburga. Slabija je progoniteljska žestina zasvjedočena u Francuskoj, Britaniji (iako je u Škotskoj bilo više žrtava negoli u Engleskoj) i u današnjoj Nizozemskoj. Razmjerno su blagi bili progoni u Skandinaviji, iako izrazitiji nego u Britaniji, a neznatniji u Irskoj. U južnoj Europi: Italiji, Španjolskoj i Portugalu, progoni su bili rjeđi, uglavnom potaknuti istraživanjem krivovjerja, a smaknuća još rjeđa. Zloglasna španjolska inkvizicija bila je

općenito nesklona odobravati pogubljenja vještica (Behringer 2000: 64; Kamen 2006a; Kamen 2006b). Srednja i istočna Europa, Češka, Ugarska (Mađarska sa Slovačkom i Transilvanijom) i Rusija, također su bile pošteđene većeg nasilja, uz Poljsku u kojoj su progoni pokazivali nešto više žara, ali sasvim u skladu s općim trendovima (Wyporska 2013: 23-24, 185-186). U srednjoistočnoeuropskim zemljama, kao što je napomenuto, progoni su se zadržali i tijekom 18. stoljeća, iz čega doduše nisu bila isključena niti mnogo razvijenija područja južne Njemačke, Austrije, Švicarske i, pojedinačno, Italije (Behringer 2000: 49-67; Levack 2006: 210-245). Izuzete nisu bile niti europske kolonije u Novom svijetu, ali je općenito bilo malo žrtava smaknuća, najviše u Novoj Engleskoj, čak i više nego kad se španjolske, portugalske, nizozemske i francuske kolonije uzmu zajedno, premda uz bitno manji broj slučajeva sudskog progona (Behringer 2000: 63-64). Napokon, zemlje jugoistočne Europe, tada pod osmanskom vlašću, uopće nisu poznavale institucionalizirane progone pa ako je optužbi za vještičarenje u ranom novom vijeku i bilo, što je lako moguće iako manjkaju izvori, one se po svojim obilježjima ne mogu usporediti s protuvještičjim postupanjima u ostatku Europe. Razlog je možda to što su osmanski vlastodršci slabo marili za takve optužbe i što velikodostojnici Pravoslavne Crkve nisu odobravali postupke i vjerovanja svoje pastve (Vedriš 2006a: 84, 86). Usto, islamska tradicija ionako nije poznavala vješticu zapadnog, kršćanskog oblika pa tako ni bilo kakve progone te vrste (Irwin 2006: 571-572).

Niti su progoni vještica podrazumijevali smaknuće isključivo spaljivanjem na lomači. Ta je kazna bila propisana za okorjele krivovjerce, sa svrhom da se temeljito uklone krivovjernikovi tjelesni ostaci i onemogući njegov povratak kao neumrlog te postigne pročišćenje zajednice. *Karlov kazneni zakonik*, koji je car Karlo V. Habsburški proglasio 1532. s nadležnošću za Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti, predviđao je da krivci za maleficij budu živi spaljeni, ali to se nije dosljedno provodilo, uostalom i zato što je svaki knez u svojoj oblasti smio donositi zakone po vlastitom nahođenju (Dillinger 2007: 82-83). U pravilu je osuđenim vješticama bila najprije odrubljena glava, ili su zadavljene pa su potom njihova tijela spaljena. U Engleskoj su ih vješali. Ponekad su se primjenjivali i neuobičajeni načini smaknuća, poput nabijanja na kolac (Durrant 2006; Nowosadtko 2006: 333; Dillinger 2007: 87). Nipošto nije nevažno naglasiti da optužba za vještičarenje nije nužno vodila u smrtnu presudu, iako su i oslobođeni trajno bili obilježeni optužbom, izgurani na rub društva, a nerijetko i tjelesno onesposobljeni zbog uporabe mučenja u sudskom postupku, što ih je u poljoprivrednim društvima kakva su postojala u srednjem i ranom novom vijeku, nužno bacalo u siromaštvo i bijedu jer više nisu bili kadri raditi (Schulte 2009: 37).

Pojava i oblici vještičarenja u hrvatskim zemljama

Prve vijesti koje konkretnije upućuju na postojanje vještičarenja u hrvatskim krajevima potječu tek iz razvijenoga srednjeg vijeka. Podaci su posredni budući da su sadržani u zakonskim zbirkama (statutima) istočnojadranskih gradova i općina. U sačuvanim inačicama statuti datiraju od početka 13. do sredine 17. stoljeća, iako su u pojedinim slučajevima izvornici stariji i čine kodifikaciju

Vještice/valdezijanci štiju sabat, minijatura u rukopisu "Du Crisme de Vauderye", 1460.g.

ustaljenih običaja iz ranijih vremena, uz zamjetno snažno oslanjanje na talijanske uzore (Vedriš 2006b: 233). U prvi mah moglo bi se pomisliti kako su odredbe protiv vještičarenja upravo posljedica utjecaja s druge strane Jadrana; međutim postoje i prvorazredna svjedočanstva izvorne hrvatske pravne tradicije na glagoljici koja ukazuju na to da je svijest o vještičarenju itekako bila živa i mjesno. Riječ je o Vinodolskom zakonu (1288.) i Krčkom ili Vrbanskom (Vrbničkom)

statutu (1388.). Njima treba pridodati i takozvani *Nauk za izpovednike* sačuvan u hrvatsko-glagoljskom zborniku Antonin s kraja 15. stoljeća, a namijenjen svećenicima s osnovnim podacima o vrstama neprihvatljivih magijskih vjerovanja i postupaka (Tkalčić 1892: 2-3; Petrović 1989). Rasprava *O pitanjima krštenja slika i drugim oblicima praznovjerja* dominikanca i zagrebačkog biskupa Augustina Kažotića, podrijetlom Trogiranina, izložena prvi put u Avignonu 1320. na znanstvenom savjetovanju koje je sazvao papa Ivan XXII., mnogo više je odraz općih tadašnjih teoloških znanja o različitim oblicima magijskog djelovanja, iako je vrlo vjerojatno da se barem dijelom zasniva i na konkretnim spoznajama o navadama puka u sjevernim hrvatskim krajevima. Upravo tako protumačen, spis bi bio najranije svjedočanstvo o postojanju vještičarenja u današnjoj sjevernoj Hrvatskoj, budući da prvi poznati sudski postupak zbog čaranja i vraćanja potječe tek iz 1360. godine. Kažotićev pristup osobit je u ono vrijeme po tomu što iskazuje popriličnu društvenu osjetljivost i razumijevanje za vjerske manjkavosti običnih ljudi, zauzimajući se za blaži stav u osudi prijestupa magijskog predznaka koje je držao praznovjerjem, a poneke je postupke opravdavao neznanjem i teškim socijalnim prilikama (Findrik 2013: 27, 58-66, 74).

Srednjovjekovna vrela s istočne obale Jadrana pokazuju kako su zakonodavci bili svjesni različitih magijskih postupaka koje općenito nazivaju čarobnim umijećima ili vještinama (*artes magicae* ili *artes magicales*). Ti su postupci: čaranja (*factura*), travarstvo (*herbaria*), proricanje (*indivination*), bajanje (*incantamento*, čemu odgovara latinski izraz *incantatio*), čarobnjačko zlotvorstvo (*maleficium*), trovačko vraćanje (*tossicatio*, što je istoznačnica za *veneficium*) te gatanje (*sortilegium*), pri čemu maleficij i herbarija mogu značenjem pokrivati ishod, odnosno proizvod čaranja, poput kakvog čarobnog pripravka ili napitka koji se jede ili pije, a poima se otrovnim pa se ponekad i izrijekom na taj način imenuje (*venenum*, *tossicum*). Pojam *strigaria* ili *štrigarija* (vještičarenje) regionalno je obojen jer se pojavljuje isključivo u istarskim statutima, a porijeklo je vodio od izrazâ *strix*, *stria* i *striga*. Njima su se opisivale zlonamjerne žene koje se bave magijom. Od poblize određenih čarobnjačkih radnji i njihove namjene u Labinskom (1341.) i Plominskom statutu (1438.) spominje se proricanje, odnosno predviđanje budućnosti pomoću korijenja biljaka i voštanih likova. Istarski statuti izdvajaju ljubavno čaranja, s čime Oprtaljski statut (1421.) povezuje izazivanje duševnog stanja mržnje. Velik broj istočnojadranskih statuta ističe uzrokovanje ludila i nanošenje smrti, a Korčulanski statut (1214., 1265.) čak i gubitak uda. Pulski statut (1500.) jasno kaže kako je maleficij davanje otrovne trave, neovisno o tome je li to u dobre ili zle svrhe. Krčki (Vrbanski/Vrbnički) statut donosi izvorni hrvatski pojam za čarobne čini – *tvari*. *Nauk za izpovednike* navodi *vražanje*, *basne*, *bajanje*, *inkantamente* (osobe koje bajaju) i *negromanciju* (zazivanje duhova pokojnika radi proricanja), dok Trsatski statut (1640.) spominje *čarobije*. Istočnojadranski statuti na hrvatskom jeziku sačuvali su i domaće nazive za osobe koje se bave čarobnjaštvom i vještičarenjem, ali poznaju isključivo ženske izvršitelje: *tvarnica* (Vinodolski zakon), *viščica*, *čarobnica* i *vražarica* (Poljički statut iz 1440.), *černica* (Trsatski statut), a i Krčki statut govori o „tvarmi ženskim“. Statuti pak dalmatinskih, istarskih i kvarnerskih gradskih zajednica pisani na latinskom, ne prave razliku među prekršiteljima po spolu. *Nauk za izpovednike* bilježi pojam *vješće* koji se također povezuje sa ženama, premda se ističe da u takvo što ne

Vještičji sabat na vrhu Brocken, bakropis, Michael Herr, 1650.g., Njemački nacionalni muzej Nürnberg

treba vjerovati, a u pismu Dubrovčanina Pavla Gradića, koje govori o sudskom postupku iz 1660., koristi se izraz *vilenice* u potalijančenom obliku „villénize“ (Bayer 1982: 219-223, 292; Hruškovec 1998: 11-15; Morović 2015: 15-29, 31-36, 39-40, 43-44, 49). U ranome novom vijeku umnožavaju se vrste protuvještičjih optužaba, sasvim uobičajenih za ono vrijeme, kao što pokazuje kastavski slučaj iz travnja 1716. kada je okrivljenicima stavljeno na teret da su bacali uroke, uzrokovali neplodnost u žena, životinja i druge stoke, nerodnost grožđa i plodova stabala i zemlje, izazivali sušu, nevrijeme i sve vrste nedaća, ubijali djecu, iskapali i sakatili mrtvace kako bi jeli njihovo kuhano i pečeno meso i od dobivene masti spravljali smrtonosne otrove, izvodili svakojaka zla, trovanja i čaranja, uz dometak zbira demonoloških prijestupa, klanjanja vragu i spolnoga općenja s vampirima i zlodusima (Muzur 2003: 121-122).

I srednjovjekovna vrela iz sjeverne Hrvatske pokazuju šarolikost vještičjih postupaka. Sudski spisi iz zagrebačkoga Gradeca u 14. i 15. stoljeću spominju bakanje (*incantatio*), pripremu čarobnog napitka (*inpocinacio*), gatanje (*sortilegium*) i čarobnjačko zlotvorstvo (*maleficium*). Primjeri koji se protežu do 17. i 18. stoljeća pokazuju pravo bogatstvo magijskog djelovanja: ljubavno čaranje za otuđivanje supružnika, omrazivanje osoba ili ponovno zadobivanje ljubavi, spravljane čarobnih napitaka, otrova i masti, zadavanje bolesti ili smrti, ali i liječenje od bolesti, izazivanje tuče, mraza, suše ili drugih vremenskih nepogoda, uzrokovanje neplodnosti tla i oskudicu plodina, nanošenje gospodarskih šteta oduzimanjem mlijeka kravama ili čarobnom zaštitom vlastitih usjeva. U svojoj raspravi Kažotić spominje i čarobnjački postupak uranjanja slike ili kakvog lika u vodu uz

oponašanje obreda krštenja, korištenje posvećene slike ili hostije za čaranje da bi se ispunile ljubavne želje, ostvarilo ozdravljenje ili činila zlodjela te zazivanje demona. Međutim, sudski slučajevi iz 14. i 15. stoljeća ne upućuju izravno na takve prakse. U ranom novom vijeku zasvjedočeno je korištenje hostije, misnog vina, posvećenog ulja, čak i drijenka koji se blagoslovio na Cvjetnicu. Pokrajinska crkvena sinoda održana 1611. u Trnavi, u ondašnjoj sjevernoj Ugarskoj, a današnjoj Slovačkoj, kojoj su u ime Zagrebačke biskupije nazočili biskup Šimun Bratulić i kanonik i arhiđakon zagrebački Đuro Otavčić, propisao je čarobnjačke postupke protiv kojih svećenici moraju nastupati, a odredbu je potvrdio i hrvatski staleški sabor u listopadu iste godine u zagrebačkom Gradecu, čime je stekla zakonsku snagu. U tom se zaključku govori o bajanjima (*incantationes*), čaranjima (*magiae*), proricanjima (*divinationes*), gatanjima (*sortilegia*), hiromanciji (*cheiromantias*) ili proricanju iz dlana te o praznovjernim vidanjima bolesti i rana tajnovitim riječima i znacima koji se čine u određeno vrijeme i mjesto, odnosno uopćeno, o čarobnjačkim zlotvorstvima (*maleficia*). Svi su ovi oblici vještice-arenja bili početkom 17. stoljeća zasigurno poznati i u sjevernoj Hrvatskoj. Njima treba pribrojiti i trovačko vračanje (*veneficium*) koje se spominje u sudskim spisima iz 17. stoljeća (Tkalčić 1891: 86-88, 90-91; Tkalčić 1892; Bayer 1982; Vukelić 2009a: 202-203; Findrik 2013: 27, 63-66, 68-70, 78-82, 83-84). I dok izvori na latinskom koriste između 14. i 18. stoljeća nekoliko izraza koji, bez obzira na jezičnu i prividnu značenjsku razliku, uvijek označavaju vješticu - *incantatrix* (bajačica), *intoxicatrix* (trovateljica), *malefica* (zlotvornica), *saga* (vračara), *striga* (čaralica), *venefica* (trovačica), u sjevernoj Hrvatskoj uvriježeno je pučko ime za vješticu glasilo *copernica*, od njemačke riječi *Zauberin*, „čarobnica“, dok se vještice čaranje nazivalo *coprija* ili *copernija* (Tkalčić 1892; Bayer 1982; Vedriš 2006a: 84).

Dostupni izvori pokazuju i da se poimanje vještica u hrvatskim zemljama počelo mijenjati u kasnom srednjem vijeku, a poglavito u ranom novovjekovlju, potpuno u skladu s istodobnim kretanjima drugdje u Europi, pa je na djelu bila dijabolizacija vješticeg lika i djelovanja. Tako se u zapisu o inkvizicijskom postupku zbog vješticearenja iz 1443. u Šibeniku govori o „đavolskom duhu“ (*diabolicus spiritus*) kojim je osoba bila potaknuta na vještice radnje, dok se već u slučaju iz zagrebačkog Gradeca iz 1444., izričito pojavljuje pojam đavolsko umijeće ili vještina (*dyabolica ars*) za pripremu otrovnih masti i tekućina (Kolenđić 1928: 359; Morović 2015: 54; Findrik 2013: 26-27). I Trsatski statut iz 1640. predviđa mogućnost da vještica ima posla s vragom (Bayer 1982: 220). U dokumentima iz sjeverne Hrvatske koji pripadaju 16., 17. i 18. stoljeću postojano se spominju ili podrazumijevaju đavolska umijeća ili vještine (*artes diabolicae*), a sve što se odnosi na čarobnjaštvo i vješticearenje, dovodi se u neposrednu vezu s vragom. U skladu s time pojavljuju se, primjerice, izrazi „đavolski zločin“ (*sce-lus diabolicum*), „đavolska čaranja“ (*diabolica veneficia*), „đavolski obred“ (*diabolica ceremonia*), „đavolske obmane“ (*diabolica praestigia*), „đavolske varke“ (*diabolici doli*), „đavolska četa vračara“ (*diabolica cohors sagarum*), „đavolska pregnuća“ (*diabolica molimina*), „đavolsko zvanje“ (*professio diabolica*) ili „đavolska djela“ (*diabolici actus*). Svoje je mjesto našla i predodžba o natprirodnim vješticejim sposobnostima, poput letenja, pretvorbe ili iščezavanja, kako pokazuju spisi gradečkih parnica iz 1639., 1657., 1704. i 1743. te postupka vođenog 1752. u zagrebačkom Gradecu pred županijskim sudom, ali i svjedočanstva o dubrovačkim

Priprema za vještici sabat, bakropis, Andries Jacobsz, 1610.g.

slučajevima, pismo o parnici iz 1660. i službene sudske zabilješke o parnici iz 1689. i 1690. (Tkalčić 1892, posebno 5, 13-14, 15, 27, 41-42, 99; Bayer 1982: 237-238, 292, 294).

Tijek i opseg progona vještica u hrvatskim zemljama

Najranije svjedočanstvo o progonu vještica u hrvatskim krajevima pripada sredini 14. stoljeća, a riječ je o već spomenutom sudskom postupku iz 1360. vođenom u zagrebačkom Gradecu. Za sjevernu Hrvatsku bio je to tek početak jer su uslijedili novi gradečki procesi, premda su se uglavnom događali s razmakom od više godina. Prema dostupnim podacima, ukupan im se broj do kraja 15. stoljeća popeo na 31. Pritom se izdvajaju godine s izmaka 15. stoljeća, 1475. s pet parnica i deset okrivljenica te 1496. s jedanaest parnica i trinaest okrivljenica (Karbić 2009: 55; Vukelić 2009b: 57-59; Findrik 2013: 27-30). Jadransko priobalje nudi sasvim drugačiju sliku. Bez obzira na to što zakonske odredbe u statutima jasno ukazuju na činjenicu da su gradske i općinske uprave imale na umu mogućnost isljeđivanja i kažnjavanja čarobnjaka i vještica, zasad je iz srednjeg vijeka poznat samo jedan slučaj takvog progona na istočnom Jadranu: šibenski iz 1443. (Kolendić 1928; Kolendić 1978; Bayer 1985; Tošić 2012: 47-92; Morović 2015: 53-74). Vodila ga je mletačka inkvizicija, čija se nadležnost protegnula ova-
mo otkako su u prvim desetljećima 15. stoljeća Mlečani čvrsto zavlada-
li najvećim dijelom istočnojadranske obale od Istre do Kotora, izuzevši Dubrovnik
i obalu od Rječine do Zrmanje sa Senjom. Osim toga, jedva da ima podataka
o suđenjima za vještičarenje i u razdoblju ranoga novog vijeka. Doduše, valja
znati da su mnogi službeni zapisi izgubljeni, da nisu svi gradovi vodili potanku

Vještice tijekom inkantacije, ulje na platnu, Salvator Rosa, 1646.g., Nacionalna galerija, London

evidenciju, a nije dokraja istraženo niti sve sačuvano gradivo. U Istri je također vođeno nekoliko postupaka pod vodstvom mletačke inkvizicije, od kojih je posljednji bio 1632. u Svetvinčenatu. Pored postupaka 1625. i 1626., Kastav je 1716. bio prizorište masovnoga progona s četrnaest žrtava; sedam muškaraca i sedam žena. U samoj je Veneciji vođeno dvanaest postupaka protiv Hrvata s Kvarnera i iz Dalmacije, od kojih je većina bila stalno ili privremeno naseljena u glavnom gradu Mletačke Republike. Postupci datiraju iz 16., najviše 17. te iz 18. stoljeća, a uglavnom su u pitanju optuženice. Iz Dubrovnika poznata su tri suđenja: 1556./1558., 1660. i 1689.-1690., s po jednom okrivljenicom (Bayer 1982: 290-295; Čoralić 2001: 87-140; Čoralić 2009: 134-140; Vedriš 2006b: 234-236).

Mnogo obimniji progoni zahvatili su današnju sjevernu Hrvatsku, točnije njezin sjeverozapadni dio jer su istočna područja tek potkraj 17. stoljeća preoteta od Osmanlija, ali današnja Slavonija gotovo da ni poslije nije bila dotaknuta tom pojavom. Upravo činjenica što su se prostrani hrvatski krajevi tako dugo nalazili pod osmanskom vlašću, a priobalni prostor i zaleđe bili na ratom izmučenom tromeđu između osmanske, habsburške i mletačke velesile, onemogućavala je širenje progona jer su prvenstvo **rješavali** druga pitanja. Napokon, jednako kao u Ugarskoj, glavnina se progona i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj dogodila u razdobljima mira ili predaha od rata, a osobito masovni udari poklapali su se s nerodicom i vremenima gladi (Vedriš 2006b: 235). Ne čudi stoga što su prvi ranonovovjekovni progoni u sjevernoj Hrvatskoj zasvjedočeni tek potkraj 16. stoljeća, nakon što je nakratko bila popustila osmanska prijetnja (1584. produljen je mir s Osmanlijama na osam godina), na njezinom sjeverozapadnom rubu, u Varaždinskim Toplicama u siječnju 1585. s dvije parnice i četiri optuženice. Sljedeći sudski postupak protiv vještica dogodio se tek 1622. u Gradecu. Tada su već

Čarobnica, bakropis, Jan van de Velde II, 17.st.

Ženina taština priziva vraga, drvorez, Ritter vom Thurn, 1493.g., Basel

postojali jasniji zakonski okviri, nakon već spomenutog saborskog zaključka iz listopada 1611. kojim su potvrđene odredbe trnavske crkvene sinode protiv čarobnjačkog djelovanja. Vjerojatno tek nakon ovog zaključka, slijedio je saborski zakonski članak o progonu vještica kojim se nalagalo svim stanovnicima da otkrivene vještice predvedu mjesnom vlastelinu radi kažnjavanja (Tkalčić 1891: 92; Tkalčić 1892: 3). Još snažniji poticaj progonoj dao je zakonik kralja i cara Ferdinanda III., poznat kao *Ferdinandeja* i objavljen 1656., kojim je bio propisan kaznenopravni postupak za Donju Austriju (današnja sjeverna i sjeverozapadna Austrija). On se koristio i u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, gdje nije postojao opći kazneni zakonik, nakon što ga je ugarski isusovac Márton Szentiványi (Martin Sentiváni) preveo s njemačkog na latinski i 1687. tiskao. Na porast broja protuvještičjih postupaka, kako je odmicalo 17. stoljeće, utjecalo je i sve bolje razumijevanje teoloških osnova i pravnih načela u vezi s čarobnjaštvom i vještičarenjem, što je uvelike bila zasluga isusovaca i njihova promicanja obrazovanja i učenosti. Sami stavovi isusovaca bili su u vezi s progonoj vještica podijeljeni. Neki su isusovci kao ispovjednici svjetovnih i crkvenih knezova, profesori na sveučilištima i teološkim fakultetima ili kao propovjednici u gradskim središtima, pružali djelatnu potporu progonoj, osobito u Svetom Rimskom Carstvu Njemačke Narodnosti. Vrhunac isusovačkog zagovarjanja progonoj vještica bilo je objavljivanje *Šest knjiga ispitivanja o magiji* (1599.-1600.) španjolskog isusovca Martína Antona del Ría koje je stiglo i do hrvatskih krajeva, iako u pretisku iz 1746., ali ga je poznavao i citirao još Juraj Habdelić u svom spisu *Prvi oca našega Adama grijeh* (1674.). Uz ovo su djelo u Hrvatskoj sačuvani još neki demonološki priručnici, poput *Malja za vještice* (prvo izdanje iz 1487.), *Demonolatrije* Nicolasa Rémyja (1596.) i *O demonomaniji čarobnjakâ* Jeana Bodina (talijanski prijevod iz 1592.) (Bayer 1982: 282-283, 290; Vedriš 2006b: 235). Od početka 17. stoljeća isusovci su se progonoj mnogo više protivili, ustrajući na važnosti kršćanskoga odgoja i stege kako bi se iskorijenile praznovjerice (Voltmer 2006).

Primjera isusovačkog djelovanja u vezi s čarobnjaštvom i vještičarenjem ima i u hrvatskim zemljama, o čemu svjedoči *Povijest zagrebačkog kolegija isusovačkog reda*, službeni ljetopis isusovačkog kolegija u zagrebačkom Gradecu. U tim zapisima spominje se kako je „vještichim prljavštinama“ ban Nikola IX. Frankapan, inače isusovački gojenac, obolio 1620. na nogu, zbog čega je u njegovo sjedište Bosiljevo pristigla neka vještica s obećanjem kako će ga izliječiti svojim čarolijama. No zagrebački isusovac Petar Ljubić ponudio je kao protulijek sakramente i bana opomenuo da ispovijedi grijeh. Jedan isusovački učenik umro je 1624. u strašnim mukama jer je, obolivši također na noge, radije pomoć potražio od nekog čarobnjaka koji ga je mazao mašću od koje mu se bolest samo pogoršala. Navedeni su slučajevi očito imali poglavitu ulogu opomene da se pojedinac odvрати od posezanja za magijskom pomoći. Za 1647. i 1648. izvješćuje se da su isusovci u Karlovcu spalili krivovjerne i čarobnjačke knjige, a 1655. su u zagrebačkom Gradecu uništili brojne hamajlije i čarolije, dok je 1652. jedan isusovac na poticaj nekih uglednih vjernika nekoliko puta propovijedao protiv čarobnjaštva, dometnuvši da je u Rakitju spaljena jedna vještica koja je zajedno s drugima bila na vještichoj gozbu na Medvednici tijekom velike oluje prethodne godine (Bayer 1982: 277-281). Od progonoj u 17. stoljeću posebno se ističe godina 1686. kada su seljaci iz okolice Zagreba na vlastitu ruku spalili četrnaest

MALLEVS MALEFICARVM, MALEFICAS ET EARVM

hærefim framcâ conterens,

EX VARIIS AVCTORIBVS COMPILATVS,
& in quatuor Tomos iustè distributus,

QVORVM DVO PRIORES VANAS DÆMONVM
versutias, præstigiosas eorum delusiones, supersticiosas Strigimagarum
caremonias, horrendos etiam cum illis congressus; exactam denique
tam pestifera sectæ disquisitionem, & punitionem complectuntur.
Tertius præxim Exorcistarum ad Dæmonum, & Strigimagarum male-
ficia de Christi fidelibus pellenda; Quartus verò Artem Doctrinalem,
Benedictionalem, & Exorcismalem continens.

TOMVS PRIMVS.

Indices Auctorum, capitum, verimque non desunt.

Editio nouissima, infinitis penè mendis expurgata; cuique accessit Fuga
Dæmonum & Complementum artis exorcistice.

Vir siue mulier, in quibus Pythonicus, vel diuinationis fuerit spiritus, morte moriatur;
Leuitici cap. 10.

LVGDVN I,
Sumptibus CLAVDII BOVRGEAT, sub signo Mercarij Galli.

M. DC. LXIX.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

Malleus maleficarum 1486.g.

žena optuživši ih da su izazvale nerodicu i vremenske nepogode. Zabilješku o tomu ostavio je u djelu *Slava Vojvodine Kranjske* svestrani kranjski učenjak Johann Weichard Valvasor koji je i sâm proučavao magiju i alkemiju. Jednako tako su seljaci 1689. u Križevcima samovoljno na lomači ubili pet žena. Još masovnije su bili progoni 1699. u Gradecu, biskupskom Zagrebu i Varaždinskim Toplicama s 51 okrivljenom osobom, među kojima je bio samo jedan muškarac. Dotad su vlasti već postale čvrsto uvjerenе kako su vještice stvarna i neposredna prijetnja društvu i dio međunarodne zavjere uperene protiv ljudskog roda, što je

opravdavalo ustrajno i žustro isljeđivanje, pri čemu se iznuđenim priznanjima povećavao broj okrivljenika. U 18. stoljeće ušlo se s progonima u Gradecu pa je samo 1704. bilo optuženo osam žena. Mnogo grozniji primjer turopoljska su suđenja 1733. i 1734. kad je okrivljeno i isljeđivano 30 osoba, od čega dvojica muškaraca (Laszowski 1914; Dobrica i Pajnić 2013). Uslijedila su nova proganja- nja, posebno žestoka u četrdesetim godinama 18. stoljeća kad se ističu parnice 1740. u Križevcima s devet, 1742. u belskoj župi u Varaždinskoj županiji s deset, 1743. u Gradecu s devet i 1747.-1748. u Zagrebu s osam okrivljenih osoba, od kojih je samo jedan bio muškarac. Osobito su ustrajni bili između 1717. i 1757. progoni na vlastelinstvu Međimurje s ukupno 32 slučaja, dok su 1730. i 1740. na vlastelinstvu Rasinje u koprivničkoj Podravini bile osumnjičene četiri žene, a 1744. na vlastelinstvu Veliki Tabor poveden je postupak protiv devet osoba, od toga čak šest muškaraca, što je uistinu rijetkost. Da od ovakvog postupanja nisu bili izuzeti ni posjedi crkvenih redova, pokazuje i istražni postupak 1709. na dobru lepoglavskih pavlina protiv jedne žene. Što se pak tiče današnje Slavonije, izdvojen je slučaj parnica iz 1747.-1748. u Osijeku protiv jedne Čepinjanke. Zadnji, konkretno poznati slučaj sudskog progona vještice u Hrvatskoj dogodio se 1758. u Križevcima (Bayer 1982; Vukelić 2009b: 45-47, 57-85; Vedriš 2006b: 234-235; Dobrica i Pajnić 2013).

Obilježja sudskog postupka i kazne

U protuvještijim progonima u hrvatskim zemljama moguće je uočiti različite sudske prakse i pravne tradicije. Dok je priobalno područje crpilo iz talijanskih uzora i stajalo pod utjecajem inkvizicijskih procedura, sjeverni su hrvatski krajevi bili izloženi ugarskim pravnim normama, premda nisu imali vlastite zakoni- ke, a sve do početka 17. stoljeća zadržali su se staroslavenski sudbeni običaji koji su omogućavali optuženiku, ako nije bio zatečen u počinjenju prekršaja ili ga nije priznao, da pred sud dovede jamce koji će pod prisegom svjedočiti u njego- vu korist i tako ga osloboditi krivnje. Ovo je dobro vidljivo iz gradečkih parnica u 14. stoljeću kad su se okrivljenice mogle opravdati od optužbe pozivanjem različitog broja porotnika suprisežnika; primjerice, 1360. pet, 1362. jedanaest, a 1379. čak dvadeset i pet. Mogućnost je vrijedila samo ako je osoba bila prvi put optužena za nedjelo, a broj je vjerojatno ovisio o težini prijestupa (Bayer 1982: 226-227). Zadnji takav slučaj dogodio se 1622. kad je jedan muškarac iz Vlaške vesi, naselja podno biskupskog Zagreba, bio optužen za maleficij, udruživanje s demonom i njegovo zazivanje, ali je pušten nakon što je pred sudom položio očisnu prisegu (Tkalčić 1892: 4; Bayer 1982: 237-238; Vedriš 2006b: 234). Inkvi- zicijski postupak zasnovan na rimskom pravu primjenjivao se u istočnojadrans- kim gradovima i općinama pod mletačkom vlašću, ali Katolička Crkva nije prednjačila u progonima. Čak i kad su na temelju vlastelinskog prava crkvene ustanove mogle same voditi postupak, nisu to činile, nego su imale sudove sa- stavljene od svjetovnjaka, zadržavajući ipak ovlasti konačne instancije u slučaju priziva, kao što se vidi na primjeru parnice iz 1585. u Varaždinskim Toplicama, trgovištu u posjedu zagrebačkog Kaptola (Bayer 1982: 231). U postupku 1709. na posjedu lepoglavskih pavlina sudsku je istragu vodio podsudac Varaždinske županije (Dobrica i Pajnić 2013: 171-172). Statuti i sudska praksa jasno pokazuju

En fist entendant a la roy

de la mort son fil ne sauoit il riens mes

Spaljivanje vještica, srednjovjekovni rukopis, *Les Grandes chroniques de France*, Royal 16G VI f.64, 14.st.

da su u progonima pretežnu ulogu imale svjetovne vlasti. Da im, doduše, isprva nije uvijek bilo jasno kako postupiti u vezi s optužbama za vještičarenje, može se razabrati prema dubrovačkom slučaju iz 1556./1558. Mlada je žena bila okrivljena da je vještičarenjem prouzročila gluhoću jednog mladog plemića pa je u pomoć, možda i zbog toga što je optuženica imala branitelja, pozvan onodobni znameniti liječnik Amat Portugižanin (pravog imena João Rodrigues de Castelo Branco), koji je od 1556. do 1558. službovao u Dubrovniku, da iznese stručno mišljenje je li takvo što uopće moguće. O zgodi je sâm ostavio zapis iz kojeg se zapaža da je osobno vjerovao kako se čarobnim sredstvima može nanositi zlo ljudima, ali ne i izgovorenim čarolijama pa je nakon uvida donio u predmetu zaključak da je gluhoća bila posljedica bolesti izazvane poročnim životom, odnosno sifilisa (Bayer 1982: 223-234, 531-533).

Tijekom 16. stoljeća i u sjeverozapadnoj su se Hrvatskoj postupno uveli elementi inkvizicijskog postupka ugrađenog u svjetovnu sudsku praksu, što je povećalo broj slučajeva i zaoštrilo progone, no ustaljene su metode opravdavanja bile još neko vrijeme prisutne. Pravo pokretanja postupka i kažnjavanja imali su slobodni kraljevski gradovi i županije, ali i vlastelini posebno ovlaštenu dodjeljivanjem tzv. „prava mača“ da dosuđuju i provode smrtne kazne za prijestupe (Tkalčić 1891: 92; Bayer 1982: 230-231, 255). Samovoljni progoni bili su zabranjeni. Kad su seljaci iz okolice Zagreba 1686. sami uzeli pravdu u ruke, bili su kažnjeni, doduše blagim, duhovnim kaznama: pokorom i molitvom na koljenima u crkvi na određene dane. Drugačija je posljedica bila za samozvance koji su u svibnju 1746. u Donjoj Stubici dograbili i spalili jednu ženu optuživši ju da je tučom pogodila selo. Njih tridesetak podvrgnuto je sudskom postupku, kolovođa je bio kažnjen smrću, a ostali na vrlo stroge tjelesne kazne (Bayer 1982: 300-301;

Hruškovec 1998: 134-135). U slobodnim je kraljevskim gradovima za sudovanje bio nadležan gradski poglavarstvenik zajedno s prisežnicima, na županijskoj razini to je bio županijski sudbeni stol koji su činili podžupan, njegov zamjenik i plemićki suci i podsuci, a ovlaštteni su vlastelini sudili posredstvom odabranih sudaca uz nazočnost izaslanika županijske vlasti. U priobalju su postupak za čarobnjaštvo i vještičarenje vodili inkvizitori, o čemu je najraniji primjer šibenska parnica iz 1443., no nisu izricali osudu niti proglašavali kaznu, nego su to prepuštali svjetovnoj vlasti. Čak i na području gdje je djelovala inkvizicija, svjetovne su vlasti mogle same voditi cijeli postupak, kao što su 1716. učinili prvaci kastavske općine. Ponekad bi svjetovne vlasti osjetile potrebu da uključe crkvene predstavnike. U dubrovačkom procesu iz 1660. usvojen je prijedlog dijela dubrovačkih senatora, pred koje je bio iznesen slučaj, da se prije priopćenja osude i izvršenja kazne, parnica stavi na uvid nadbiskupu. On je osobno ispitao obje osuđene vještice i potom uredio da se one pod prisegom odreknu pred općinstvom svojih krivovjernih zabluda, nakon čega su vraćene u tamnicu, gdje im je rečeno da su osuđene na smrt. Očigledno je javna predstava trebala poslužiti kao upozorenje (Bayer 1982: 292-293).

U sjevernoj Hrvatskoj vrijedilo je od 17. stoljeća načelo da se postupak pokreće samo ako je opunomoćeni javni tužilac, fiškal, podnio sudu službeni optužni prijedlog, dok je u ranijem razdoblju tužbu mogla podići i privatna osoba koja je smatrala da joj je čarobnjaštvom ili vještičarenjem nanesena šteta. Tužilac je za pokretanje postupka morao raspolagati dovoljnim dokazima, iskazima dvaju ili više svjedoka koji terete okrivljenu osobu pa su u tu svrhu mjesni službenici ili nadležni vlastelin provodili istragu koja se nazivala inkvizicija (isljeđivanje, ispitivanje) i saslušavali svjedoke pod prisegom. Od 1689. dokazom su se smatrala i dva ili više ovjerena zapisnika o ispitivanju vještice na mukama. Nakon što bi sastavio cjeloviti optužni prijedlog s pratećom dokaznom građom, javni tužilac bi ga predao sudu koji bi odredio ročište. Okrivljena osoba bi optužnicu primila okovana u zatvoru kamo bi je stavili odmah nakon prijave ili tijekom istražnog postupka, a sudski službenik morao joj je i usmeno objasniti za što je se tereti. U trenutku uhićenja obavila bi se i premetačina u njezinoj kući, ne bi li se otkrila čarobnjačka pomagala i vještija sredstva. Na sudu bi vještica ili čarobnjak najprije bili sami saslušani, a nakon toga bi ih suočili sa svjedocima. Ako je tužilac zaključio da dokazi govore dovoljno u prilog krivnje, a osoba je nijekala optužbu, naložio bi mučenje. Mučenje ili tortura bila je u hrvatskim krajevima u upotrebi već u 14. stoljeću, ali se prije 17. stoljeća rijetko koristila, a redovito tek u 18. stoljeću. Njezinu primjenu dodatno je osnažila *Ferdinandeja*, zakonik koji je predviđao sudski progon osumnjičenih čarobnjaka i vještica. Načini mučenja razlikovali su se po težini, odnosno boli koju su nanosili. Najblaži postupak bio je stiskanje palca palčenicama, dvjema metalnim pločicama koje bi se pritezale vijcima, a bol bi se pojačavala udaranjem čekićem po pločicama. Slijedilo je vezivanje ruku za leđima konopcem koji je jednim krajem bio pričvršćen o zid ili pod, dok se drugi kraj povlačio i stezao zapešća. Španjolske čizme bile su dva željezna oklopa podložena s unutarnje strane čavlicima. Nakon što bi se u njih stavila cjevanica jedne noge, zatezali su se pomoću vijaka, dok je osoba sjedila. U hrvatskim se postupcima upotrebljavalo jedno posebno mučilo: stolac podstavljen oštrim željeznim čavlima koji se nazivao „greben“. „Konjić“

Vještice u plesu, Trier, letak iz 1594.g.

je služio za mučenje rastezanjem, ali nije sasvim jasno kako je izgledao pa je moguće da se pod njime, osobito u 18. stoljeću, podrazumijevalo drugo mučilo zvano „ljestve“, ujedno i najstrašnije. Ljestve bi se prislonile uz zid, ruke osobe vezale za gornju prečku, a drugi kraj konopca koji je sputavao noge namotavao se na vijak na dnu mučila, čijim se okretanjem tijelo, koje je čitavo ležalo na ljestvama, rastezalo uz silne bolove. Mučenje je trajalo dok optužena osoba nije priznala, ili dok se ispitivači ne bi umorili. Ako bi osoba porekla priznanje iznuđeno na mukama, opet bi je njima podvrgavali, iako to nisu smjeli bez novih činjenica koje je terete, nego bi osobu morali osloboditi presudom. Ponekad stoga sud nije dozvolio povlačenje priznanja, kao 1733. u slučaju gradečke vještice Margarete Kuljanke, čija se izjave dale poticaj za turopoljske parnice. Mnoge su vještice izdržale i nekoliko sati strašnih muka, a da nisu priznale, poput Margarete Bedran kojoj je suđeno 1698. u Gradecu. Agatu Cestarku su 1704. u Gradecu dva sata rastezali na mučilima i palili vatrom, pa ipak nije ništa priznala. Neke su žene umrle odmah nakon mučenja od njegovih posljedica. Ispitivači su se služili i dodatnim pokazateljima i postupcima kako bi dokazali krivnju: traženjem đavoljeg pečata (vražjeg znamenja na tijelu, odnosno madeža), pokušom sa suzama jer se vjerovalo da vještica ne može plakati, pokušom s vagom jer je vještica morala biti lagana da može letjeti ili sudom hladne vode kad bi optuženicu vezali užetom i bacili u rijeku pa ako bi plutala jer je lagana, bila je kriva kao vještica. Optužene osobe su ponekad imale branitelja ili zastupnika, primjerice, Urša Benešić na prizivnoj raspravi povodom sudskog procesa 1585. u Varaždinskim Toplicama, plemkinje Dora Martak i Jelena Kos u postupku

Jedna od optužbi koja se iznosi protiv vještica je da ubijaju djecu i spravljaju od njih napitke, drvorez, *Compendium Maleficarum*, Francesco Maria Guazzo, 1608.g.

Druženje vještica i demona, drvorez, *Compendium Maleficarum*, Francesco Maria Guazzo, 1608.g.

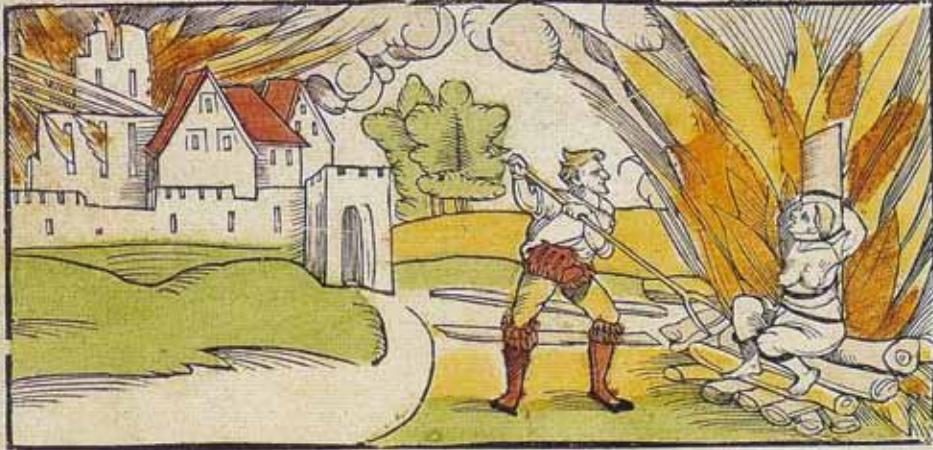
1704.-1706. koji je vođen pred zagrebačkim i križevačkim županijskim sudom ili glavnina okrivljenika 1733.-1734. u turopoljskim parnicama. Postojala je i mogućnost žalbe na optužnicu pa je Bara Tunčić podnijela 1639. gradečkom poglavarstvu predstavku u kojoj se tuži da je neutemeljeno okrivljena, dok je Barica Benšek zvana Cindekovića uložila molbu da se u parnici 1743. u zagrebačkom Gradecu preispitaju okolnosti njezine optužbe (Tkalčić 1891: 93-103; Laszowski 1914: 9, 11, 12; Bayer 1982: 229, 235, 238-240, 248-249, 252-269, 604, 713; Hruškovec 1998: 99-117; Vedriš 2006b, 234-235).

Osobe osuđene za čarobnjaštvo i vještičarenje suočavale su se s najoštrijom, smrtnom kaznom koja se izvršavala spaljivanjem na lomači. Propisuju je već statuti istočnojadranskih gradova i općina, ali se u ponekim slu-

čajevima knezu, njegovu zamjeniku ili sucima ostavlja pravo da odluče o kazni. Neki su statuti predviđali i zapljenu imovine, uz njezinu podjelu sa zakonskim nasljednicima. Mnogi su određivali i zapljenu imovine i izgnanstvo ako bi optužena osoba pobjegla. Istarsko-kvarnerski statuti iz 15. i 16. stoljeća propisivali su stupnjevanje kazne, ovisno o učestalosti i težini prijestupa. Kazne su uključivale i bičevanje, batinanje, žigosanje, stajanje na stupu srama, stavljanje u klade, iskapanje oka ili odsijecanje šake. Bila je predviđena i novčana kazna, ako se zločin nije izvršio ili ako žrtva nije preminula. U vrsti smrtne kazne znala se praviti i razlika između spola osuđenih osoba pa su muškarci kažnjavani vješanjem, a žene spaljivanjem. U zagrebačkom Gradecu u 14. i 15. stoljeću optuženice za vještičarenje bile su češće oslobođene ili kažnjene šibanjem i progonstvom negoli smaknute, a dvije su djevojke 1457. čak i pomilovane (Findrik 2013: 27-30; Horvatinović 2013: 62-64). Prema odredbama *Ferdinandeje* koja se od kraja 17. stoljeća primjenjivala u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, osobe osuđene za gatanje mogle su se kazniti samo šibanjem i izgonom, no glavna propisana kazna za čarobnjaštvo i vještičarenje bilo je spaljivanje na živo, uz njezino ublažavanje odsijecanjem

glave ako se osuđeni čarobnjak ili vještica pokaju. Zaista je velika većina vještica osuđenih na smrt prethodno bila ubijena odrublivanjem glave, dok su u Varaždinu i Turopolju kojiput naložili da se osuđenice uguši užetom. Bilo je i slučajeva da su žive spaljene, primjerice 1733. Gradečanka Margareta Kuljanka i 1748. Čepinjanka Ana Pauković. Potonjoj je utoliko učinjena milost što se u presudi izričito naložilo da joj se oko vrata priveže vreća napunjena barutom. Inače se smrt u takvim prilikama ubrzavala tako što bi osuđenicu namazali smolom ili katranom da se pospješi gorenje. U dva slučaja osuđenice su usmrćene rezanjem žila jer su u pitanju bile petogodišnja i sedmogodišnja djevojčica osuđene 1740. u Križevcima. Nadašve, rijetko je u 17. i 18. stoljeću sud donio oslobađajuću presudu, kao u slučaju Mare Fabić 1657. u Gradecu ili

Ein erschrocklich geschicht Vom Teufel
vnd einer ynbulden/ beschehen zu Schilta bey Rotweyl in der Karwochen.
Ad. D. XXXIII Jar.

Uerwe zeytung geschehen drey meyl von Rotweyl da ist ein Stedlein im Hornberger tal das hayß Schilta do ist der teufel in das selbig stetlein in ein Wirts hauß kummen/ist vngesärllich drey oder vyer tag in selbigen Wirts hauß gewesen / hat daselbst angefangen zu Trummen vñ Pfeysen in der Straßen vnd allenthalbe im hauß man hat aber nichts sehen künden sonder so säzam ding/der gleichen vor nie/gehört Es sind ethlich aber vyer kummen vñ haben in wellen beschweren do hat der Teufel angefangen zu reden sie solle sein meßsig ghen/ Was sie in wellen besweren: sie seyn böser dan er/hat in gesagt was sie gethō vñd gestolen haben. zu legt hat er so vil mit dē wiert getedt er soll die mayd auß dē hauß thō er well im sunst das hauß verbiennen dann die mayd sey sein vñd er soll im mit auffhalten / do hat der wiert der mayd vñ lawß geben. Nach dem ist der Teufel hinweg gefaren hat zu wiert gesagt er soll sich dar zu rüsten er well im das hauß auff den geynen Donnerstag in der Karwochen verbrennen. Darnach auff dē Grienet Donnerstag ist die mayd auff ein ofengabel gefessen ist in einer halben stund zwü meyl vñ Rotweyl ge Schiltach in das wirts hauß auff ein herbauen gefaren/do ist der Teufel zu je kummen hat ein hefelen gepacht vñ zu je gesage sie soll das hefelen vñschütren so wer es gleich als bünnen/welchs so bald sie es gethō ist es als bünnet worden. In dē ist sie hinweg gen Oberndorff gefaren da ist von stund an das

hauß angangen vñd das gantz Stedlein biß ondrey kleine heußlein vngesärllich in andert halber stund gar verbunnet Aber vber die drey heußlein/wie sie in der vergicht bekennet/hat der Teufel kein gewalt gehabt. Die zway sind zwayer armen gesellen geweest vñd das durt eines dabey die armen vñd was sunst niemants hat wellen beherbergē/herberg gehabt haben. Wie solchs beschehe hat mā nach je gvyß sy gesärllich ange nūmē am Karfreitag zu Oberndorff / vñ daselbst am montag vor sanct Gōrgē tag verbient/vñ sechovñ dreyßig artikel verlesē die sie in jrer vergycht bekent hat / fast schendlich schäcllich vñ schedliche ding wie sie vrech vñd laut verderbt vñ schaden zugefügt hat Achtzehē jar hat sie mit dem Teufel zugehalten vñd jhr eygen mutter hat sie es selbst geleert.

Sölch erschrecklich geschicht solt vns bilich zuherzen ghen vñ zur beskerung vnfers lebens raynen/ in ein rechten glauben gegen Got vñd theiger lieb gegen dem nechste zu wandlē/ dieweil er vns vñd vnser sündē willen so mit schäcllicher straff heym sucht/ Darbey auch erlernē/ wie vns Got imitten des vbel vñd der straff behüten kan/wie er auch Daniel in mitte der lewen vñd die drey kinden in feurigen ofen vñd verlegt behilt hat/damit wir auch in seiner forcht vñd nach seinem willen wandlen / auff das er vns mit einfür in versüchung sonder behilt vns vor vbel vñd verleych vns nach disen leben das ewig Amen.

Steffan Hamer Buefinalet.

Letak s prikazom spaljivanje vještica u Schiltachu, drvorez, 1533.g., Sveučilišna knjižnica Zúrich

Kate Rakoci 1748., odnosno Mare Fučkan 1752. pred zagrebačkim i križevačkim županijskim sudom. Neke su se slobode domogle drugačije: Barica Benšek zvana Cindekovicica morala je 1743. podmititi nadležnog gradskog službenika. U jednom drugom vremenu i sasvim drukčijim okolnostima, dvije su optuženice za vještičarenje u šibenskoj parnici iz 1443.: majka Mrna i kći Dobra, uspjele pobjeći jer je provaljeno u zatvor u kojem su bile utamničene (Bayer 1985: 62-70; Šanjek 1999: 177; Tošić 2012: 91-92). Ukupno uzevši, ishod progona vještica u hrvatskim zemljama od sredine 14. do sredine 18. stoljeća odgovara omjerima u najvećem dijelu Europe. Osumnjičenih je bilo dvostruko više negoli optuženih,

a najveći je broj optuženih osuđen, u 17. i 18. stoljeću gotovo redovito na smrt. Više od devet desetina optuženih bile su žene, u dobi od pet do osamdeset i pet godina, no uglavnom su to bile sredovječne i starije žene. U pravilu se radilo o seljankama, nezaposlenim ženama i sitnim obrtnicama, ali bilo je i plemkinja, a i jedna opatica (Tkalčić 1891: 109-110; Bayer 1982: 270-272, 299-300, 634, 706; Vedriš 2006b: 235; Morović 2015: 15-29, 36-42).

Prestanak progona vještica u hrvatskim zemljama

Kraj protuvješticijskim progonima stigao je u pedesetim godinama 18. stoljeća. Posljednja poznata suđenja u Hrvatskoj bila su 1751.-1752. pred županijskim sudom u zagrebačkom Gradecu, 1752. pred vlastelinskim sudom utvrde Brokunjevec kod Donje Zeline, 1757. na međimurskom vlastelinstvu i 1758. u Križevcima, uz to što su donjostubički seljaci 1756. samovoljno spalili jednu vješticu (Bayer 1982: 300-301, 310-311, 680-712, 702-703; Hruškovec 1998: 134-135; Dobrica i Pajnić 2013: 25-26). Parnica iz 1751.-1752. vođena je protiv optuženica iz okolice današnjeg Sv. Ivana Zeline. Da se strah od vještica nije smanjivao, pokazuje i pismo jednoga vrapčanskog župnika upućeno 30. ožujka 1757. velikom županu Zagrebačke županije da mu pomogne protiv dviju vještica koje prijete njemu i njegovoj čeljadi (Bayer 1982: 741-742). Ustrajnost progona u Hrvatskoj privukla je pozornost carice i kraljice Marije Terezije koja je još 1740., u prvoj godini svoje vladavine, donijela uredbu za austrijske zemlje kojom je propisala da se prije izvršenja svaka presuda zbog čarobnjaštva mora podnijeti vladaru na potvrdu, zajedno s cjelovitim sudskim spisom. Time je stavila pod svoj nadzor takve postupke, međutim to nije vrijedilo za Ugarsku i Hrvatsku (osim u Vojnoj krajini). Duskora se pod utjecajem dvorskog liječnika Gerarda van Swietenena (1700.-1772.) čvršće uhvatila borbe protiv praznovjerja koja je vrhunac doživjela 1768. objavljivanjem *Općeg zakona o kaznenom postupku nadležnog za austrijske zemlje*. Njime su učinkovito zaustavljeni progoni vještica koji su proglašeni posljedicom pučkog praznovjerja, umišljanja ili umne pomućenosti. U isti mah zadržala se mogućnost isljeđivanja i kažnjavanja pravih čarobnjaka koji zaista stupaju u odnos s vragom i čine stvarna čarobnjačka nedjela, čije je postojanje očito bilo vladaričino duboko uvjerenje. Kad je Mariji Tereziji 1752. javljeno u Beč da se u protuvješticijskim postupcima u Hrvatskoj čine zlouporabe i nezakonitosti, naložila je da joj se pošalje jedan sudski spis takvog procesa jer je željela da ga provjere njezini pravni stručnjaci. Nalog je u srpnju 1752. hrvatski ban Karlo Josip Batthyány prenio banskom namjesniku Ljudevitu Erdődyju, a on je u pismu s tim u vezi upućenom podbanu Ivanu Rauchu spomenuo nedavni postupak protiv dviju vještica u zagrebačkom Gradecu. To se po svoj prilici odnosilo na Magdu Brcković i Maru Brukec koje su u svibnju te godine bile osuđene na smrt u već spomenutom postupku 1751.-1752. pred zagrebačkim i križevačkim županijskim sudom. U studenom 1752. ban je izravno odaslao nalog podbanu da se u Beč otpremi jedna žena optužena kao vještica, ali još ne i osuđena, zajedno s ljudima vičnima ispitivanju i krvnikom. Vladaričina je nakana bila da se ispitivanje obavi pod njezinom paskom, jer se željela uvjeriti u postojanje vještica pa utvrdi li se krivnja, optuženica će biti poslana na izvršenje kazne (Bayer 1982: 302-309, 710-712, 743-746).

Representation of the Manner in which the infatuated Mob cruelly Murdered Ruth Osborne on Marlston Green in the Parish of Tring in Hertfordshire.

The Mob tying Osborne and his Wife's Great Toes and Thumbs together, their Legs and Arms being first crossed.

Colley in y Marlston Mere turning & Pulling y poor Woman about and Thimbles and Red Beard holding y Ropes that they drawd her in by.

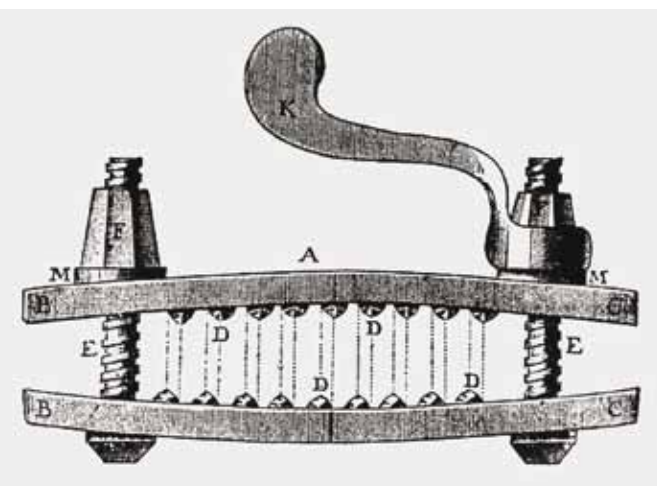
Utapanje navodne vještice, ilustracija, *The remarkable confession and last dying words of Thomas Colley*

Budući da iz tog vremena nije poznata nijedna parnica, moguće je da nalog nije niti mogao biti ispunjen. No u ožujku 1756. Hrvatski je sabor ozakonio vladaričinu naredbu da se osude u predmetima protiv čarobnjaka moraju poslati njoj na potvrdu prije proglašenja i izvršenja osude, što je Mariji Tereziji omogućilo da, kao i u austrijskim zemljama, stekne izravan nadzor nad sudskim postupcima. Možda je upravo to utjecalo na odluku zagrebačkog i križevačkog županijskog suda da strogo kazni donjostubičke seljake, koji su na svoju ruku te godine spalili jednu vješticu. Dvije godine poslije, u lipnju 1758., Marija Terezija zapovjedila je hrvatskom banu Franji Nádasdyju da se u Beč dopremi Magda Lodomer zvana Herucina, koju je u travnju te godine sud u Križevcima osudio

na lomaču kao vješticu, a cijeli je sudski spis potom bio dužno upućen na potvrdu. U istom je pismu odredila i da županije, gradovi i vlastelinstva sa sudbenim ovlastima ne smiju više niti započinjati postupke protiv čarobnjaštva bez izričite dozvole središnje kraljevske vlasti, nego da se osumnjičeni doduše zadrže u pritvoru, ali da se najprije izvještaj s naznačenim sumnjama pošalje Ugarskoj dvorskoj kancelariji, koja će vladaru odmah uputiti optužni prijedlog, a on će donijeti odluku o daljnjem postupanju. Ovo je u biti okončalo protuvještije parnice jer, koliko je poznato, nijedan se sud u Hrvatskoj nije bio voljan upuštati u navedenu proceduru, budući da je uspješnost suđenja bila uvelike smanjena. Međutim, Marija Terezija nije nikad ukinula mogućnost sudskog progona vještica. U Ugarskoj su ih još 1777. progonili, unatoč tomu što je još u siječnju 1756. vladarica naredila isto što i u ožujku te godine u Hrvatskoj, naišavši međutim na žestok otpor ugarskih županijskih sudova (Bayer 1982: 309-314; Klaniczay 1987: 167-168; Hruškovec 1998: 157-159; Levack 1999: 69-70).

Prema svjedočanstvu Antona de Haena (1704.-1776.), profesora Medicinskog fakulteta u Beču i, uz Gerarda van Swietena, caričina i kraljičina glavnog savjetnika za čarobnjaštvo, sadržanom u njegovom djelu *Knjiga o čarobnjaštvu* koje je prvi put objavljeno 1774. u Leipzigu, Marija Terezija je u listopadu 1758. dopremila tri vještice koje su hrvatski sudovi bili osudili na smrt spaljivanjem. Predala ih je na ispitivanje Van Swietenu i De Haenu koji su utvrdili da osuđenice nisu počinile zločin koji ih je teretio pa su puštene kući. Među njima je bila Herucina, o čijem je pregledu sačuvano stručno mišljenje Van Swietena koji se posebno bio zgrozio nad teškim posljedicama mučenja kojem je bila podvrgnuta i od čega ju je dugo liječio. Potkraj studenog 1758. vladarica je hrvatskom banu poslala i pismo u kojem mu je naložila da se pobrine da Herucina može slobodno i sigurno živjeti u svom domu, bez straha da će joj itko učiniti išta nažao (Bayer 1982: 310-312, 771; Hruškovec 1998: 159-160). Tko su bile ostale dvije vještice moguće je samo nagađati. Ako su to bile Magda Brcković i Mara Brukec, jer se čini da je bečki dvor dobio upravo spis s njihova suđenja pa je lako zamisliti da bi u tim okolnostima i spriječio izvršenje smrtne kazne, moglo bi se pomišljati da su sve do 1758. provele u pritvoru. Bilo kako bilo, nakon te godine nema više vijesti o progonima vještica u Hrvatskoj ni sudskim putem, niti na vlastitu ruku. Izgleda da je strah od vještica postupno bio zamijenjen strahom od vampira, za što

Naprava za lomljenje palčeva

postoje svjedočanstva u Habsburškoj Monarhiji, pa i u samoj Hrvatskoj, jer Baltazar Adam Krčelić u svom ljetopisu *Annuae* bilježi u godini 1766. takav slučaj (Klaniczay 1987; Hruškovec 1998: 148-149; Muzur 2001). Dakako, ni vjerovanje u vještice i njihovu čarobnu moć nije nestalo jer u nekim je sredinama danas jednako živo kao i stoljećima prije.

Sažetak

Najranije svjedočanstvo o progonu vještica u hrvatskim krajevima pripada sredini 14. stoljeća, odnosno sudskom postupku iz 1360. vođenom u zagrebačkom Gradecu. Za sjevernu Hrvatsku bio je to tek početak jer

su uslijedili novi gradečki procesi, premda su se uglavnom događali s razmakom od više godina.

Jadransko priobalje nudi sasvim drugačiju sliku. Bez obzira na to što zakonske odredbe u statutima jasno ukazuje na činjenicu da su gradske i općinske uprave imale na umu mogućnost isljeđivanja i kažnjavanja čarobnjaka i vještica, zasad je iz srednjeg vijeka poznat samo jedan slučaj takvog progona na istočnom Jadranu - šibenski iz 1443. Vodila ga je mletačka inkvizicija, čija se nadležnost protegnula ovamo otkako su u prvim desetljećima 15. stoljeća Mlečani čvrsto zavladao najvećim dijelom istočnojadranske obale od Istre do Kotora, izuzevši Dubrovnik i obalu od Rječine do Zrmanje sa Senjom. Osim toga, jedva da ima podataka o suđenjima za vještčarenje i u razdoblju ranoga novog vijeka. Doduše, valja znati da su mnogi službeni zapisi izgubljeni, da nisu svi gradovi vodili potanku evidenciju, a nije dokraja istraženo niti sve sačuvano gradivo. U Istri je također vođeno nekoliko postupaka pod vodstvom mletačke inkvizicije, od kojih je posljednji bio 1632. u Svetvinčenatu. Pored postupaka 1625. i 1626., Kastav je 1716. bio prizorište masovnoga progona s četrnaest žrtava, sedam muškaraca i sedam žena. U samoj je Veneciji vođeno dvanaest postupaka protiv Hrvata s Kvarnera i iz Dalmacije, od kojih je većina bila stalno ili privremeno naseljena u glavnom gradu Mletačke Republike. Postupci datiraju iz 16., najviše 17. te iz 18. stoljeća, a uglavnom su u pitanju optuženice. Iz Dubrovnika poznata su tri suđenja, 1556.-1558., 1660. i 1689.-1690., s po jednom okrivljenicom.

Mnogo obimniji progoni zahvatili su današnju sjevernu Hrvatsku, točnije njezin sjeverozapadni dio, jer su istočna područja tek potkraj 17. stoljeća preoteta od Osmanlija, ali današnja Slavonija gotovo da ni poslije nije bila dotaknuta tom pojavom. Upravo činjenica što su se prostrani hrvatski krajevi tako dugo nalazili pod osmanskom vlašću, a priobalni prostor i zaleđe bili na ratom izmučenom tromeđu između osmanske, habsburške i mletačke velesile, onemogućavala je širenje progona jer su prvenstvo imali rješavati druga pitanja. Napokon, jednako kao u Ugarskoj, glavnina se progona i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj dogodila u razdobljima mira ili predaha od rata, a osobito masovni udari poklapali su se s nerodicom i vremenima gladi. Ne čudi stoga što su prvi ranonovovjekovni progoni u sjevernoj Hrvatskoj zasvjedočeni tek potkraj 16. stoljeća, nakon što je nakratko bila popustila osmanska prijetnja.

Snažniji poticaj progona vještica dao je zakonik kralja i cara Ferdinanda III., poznat kao *Ferdinandeja* i objavljen 1656., kojim je bio propisan kaznenopravni postupak za Donju Austriju (današnja sjeverna i sjeverozapadna Austrija). On se koristio i u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, gdje nije postojao opći kazneni zakonik, nakon što ga je ugarski isusovac Márton Szentiványi (Martin Sentiváni) preveo s njemačkog na latinski i 1687. tiskao. Na porast broja protuvještčijih postupaka kako je odmicalo 17. stoljeće, utjecalo je i sve bolje razumijevanje teoloških osnova i pravnih načela u vezi s čarobnjaštvom i vještčarenjem, što je uvelike bila zasluga isusovaca i njihova promicanja obrazovanja i učenosti. Navedeni

Uranjanje vještica u vodu ili testiranje vodom, bakropis 17.st.

Jedna od metoda mučenja – ljestve za rastezanje. *Constitutio Criminalis Theresiana* iz 1768.g. potvrđuje ovu torturu kao legitiman način za pribavljanje dokaza.

faktori rezultiraju masovnijim progonima od 1699. godine te traju do pedesetih godina 18. stoljeća, kada će završiti kao posljedica odredbi koje donosi Marija Terezija.

Literatura:

- Apps, Lara, Andrew Gow. 2003. *Male Witches in early modern Europe*. Manchester-New York: Manchester University Press.
- Bayer, Vladimir. 1982. *Ugovor s đavolom. Procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*. 3. neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Informator.
- Bayer, Vladimir. 1985. Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 35: 47-71.
- Behringer, Wolfgang. 2000. *Hexen. Glaube, Verfolgung, Vermarktung*. 2. izdanje. München: Verlag C.H.Beck.
- Blécourt, Willem de. 2000. The Making of the Female Witch: Reflections on Witchcraft and Gender in the Early Modern Period. *Gender & History* 12(2): 287-309.
- Briggs, Robin. 2006. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 839-841. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Number of Witches.
- Broedel, Hans Peter. 2003. *The Malleus Maleficarum and the construction of witchcraft. Theology and popular belief*. Manchester-New York: Manchester University Press.
- Clark, Stuart. 1999. *Thinking with Demons: The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Čoralić, Lovorka 2001. *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Čoralić, Lovorka. 2009. Narušitelji društveno prihvatljivog ponašanja ili žrtve objeda lokalne zajednice - Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. U: *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest. Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija Dies historiae održanog 13. prosinca 2007. u Zagrebu*, ur. Suzana Miljan, 125-147 (Biblioteka Dies historiae 3). Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Dillinger, Johannes. 2007. *Hexen und Magie. Eine historische Einführung*. Frankfurt-New York: Campus Verlag.

Spaljivanje vještica,
njemački pamflet
iz 16.st.

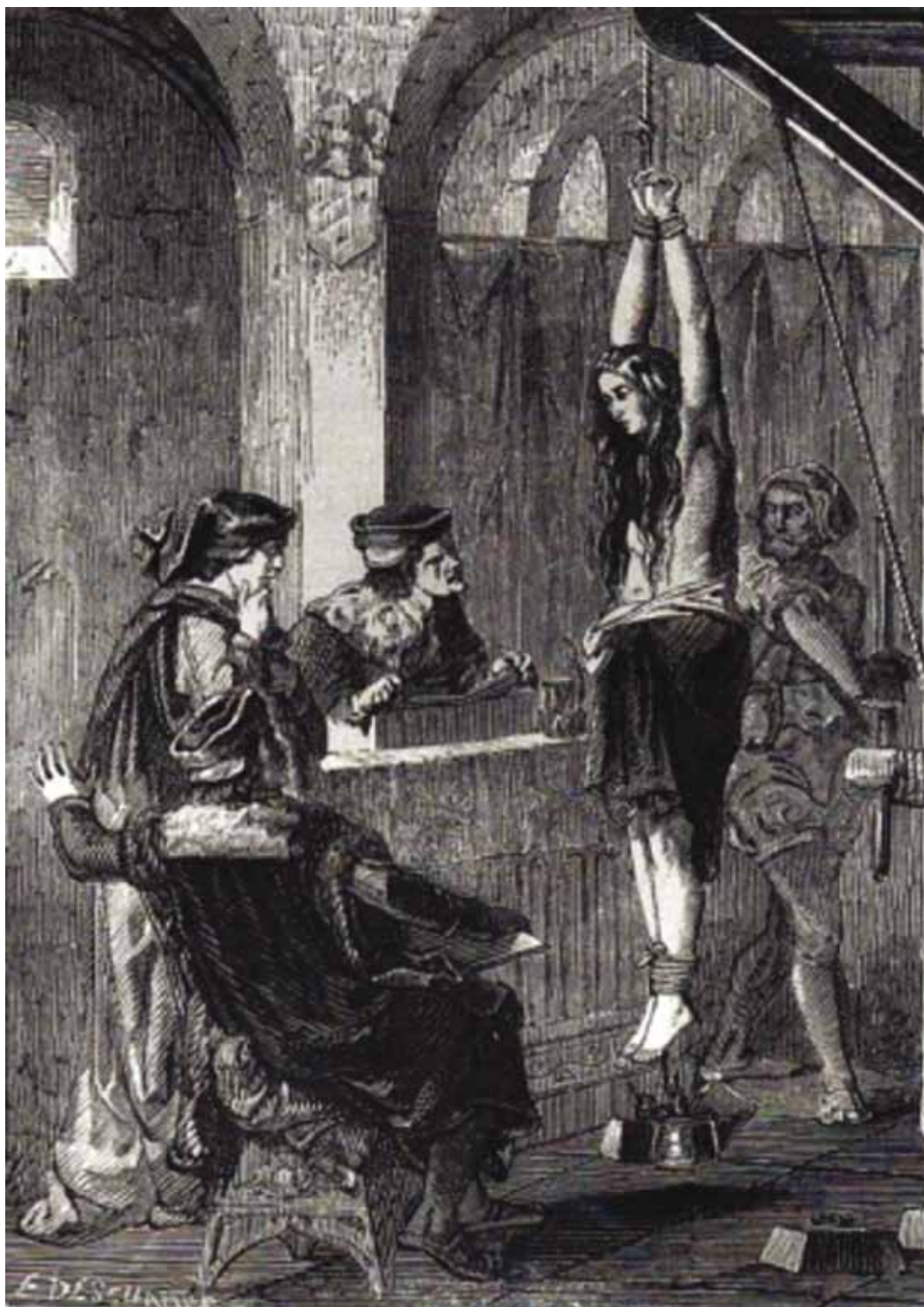
Dobrica, Ladislav, Maja Pajnić. 2013. Progoni na prostoru vlastelinstva Međimurje (1717-1757); Progoni na prostoru vlastelinstva Oroslavje (1715.; 1718.); Progoni na teritoriju vlastelinstva Rasinja (1730 - 1740.); Progoni na teritoriju vlastelinstva Veliki Tabor (1744.); Progoni na teritoriju posjeda Tršci (1710.; 1740.); Progoni na teritoriju dobra pavlinskog samostana Lepoglava (1709.); Progoni na teritoriju Plemenite općine Turopolje (1733 - 1734.). *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 19: 21-224.

- Durrant, Jonathan. 2006. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 335-336. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Executions.
- Findrik, Martina. 2013. *Vještičarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu od 13. do prve polovice 16. stoljeća*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Hauser, Walter. 2016. Der Hexenprozess gegen Anna Göldi in der Beurteilung der Zeitgenossen. U: *Späte Hexenprozesse. Der Umgang der Aufklärung mit dem Irrationalen*, ur. Wolfgang Behringer, Sönke Lorenz i Dieter R. Bauer, 123-126 (Hexenforschung 14). Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Herzig, Tamar. 2006. Witches, Saints, and Heretics: Heinrich Kramer's Ties with Italian Women Mystics. *Magic, Ritual, and Witchcraft* 1(1): 24-55.
- Horvatinović, Petra. 2013. *Žene u sudskim spisima zagrebačkog Gradeca u kasnom srednjem vijeku*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Hruškovec, Tomislav. 1998. *Đavlu zapisane: o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*. Zagreb: Imprime.
- Irwin, Robert. 2006. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 569-573. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Islamic witchcraft and magic.
- Kamen, Henry. 2006a. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 560-562. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Inquisition, Spanish.
- Kamen, Henry. 2006b. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 1069-1070. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Spain.
- Karbić, Marija. 2009. Žene s druge strane zakona. Nekoliko primjera iz srednjovjekovnih gradskih naselja u međurječju Save i Drave. U: *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest. Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija Dies historiae održanog 13. prosinca 2007. u Zagrebu*, ur. Suzana Miljan, 51-64 (Biblioteka Dies historiae 3). Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Kieckhefer, Richard. 2011. *European Witch Trials. Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500* (Routledge Library Editions: Witchcraft 5). 2. izdanje. London-New York: Routledge.
- Klaniczay, Gábor. 1987. Decline of Witches and Rise of Vampires in 18th Century Habsburg Monarchy. *Ethnologia Europaea* 17: 165-180.
- Kolendić. Antun. 1978. Odluka inkvizitora svih jeretičkih zala. *Stvaranje* 33(8-9): 1151-1159.
- Kolendić, Petar. 1928. Vještice u Šibeniku XV. vijeka. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 26/2: 358-370.
- Korrodi-Aebli, Elisabeth. 2006. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 450-451. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Göldi, Anna.
- Laszowski, Emilij. 1914. *Progon vještica u Turopolju. Kulturno-historijski prikaz* (Monografije iz prošlosti plemenite općine Turopolja 1). Zagreb: Plemenita općina Turopolja.
- Levack, Brian P. 1999. The Decline and End of Witchcraft Prosecutions. U: *Witchcraft and Magic in Europe. The Eighteenth and Nineteenth Centuries*, ur. Bengt Ankarloo i Stuart Clark, 1-93 (Witchcraft and Magic in Europe 5). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Levack, Brian P. 2006. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*. 3. izdanje. Harlow: Pearson Education Limited.
- Morović, Marko. 2015. *Vještičarenje, čarobnjaštvo i magija u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri u kasnom srednjem vijeku*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Muzur, Amir. 2001. Opatijci dugih očnjaka. *Sušačka revija* 36: 99-101.
- Muzur, Amir. 2003. Vještice i vampiri Liburnije i Istre [razgovor vodio Velimir Cindrić]. *Hrvatska revija* 3(2): 120-124.
- Nowosadtko, Jutta. 2006. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 333-335. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Executioners.
- Peters, Edward. 1992. *The Magician, the Witch, and the Law*. 3. izdanje. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Petrović, Ivanka. 1989. *Hrvatski biografski leksikon 2*, ur. Aleksandar Stipčević. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, s. v. Burić, Mihovil (dostupno na <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3217>, pristupljeno 15. svibnja 2017.).
- Schulte, Rolf. 2009. *Man as Witch. Male Witches in Central Europe*. Prevela Linda Froome-Döring. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Stratton, Kimberly B. 2007. *Naming the Witch. Magic, Ideology, and Stereotype in the Ancient World*. New York: Columbia University Press.
- Šanjek, Franjo. 1999. Žena u hrvatskom srednjovjekovlju. *Bogoslovska smotra* 60(3-4): 176-191.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj. 1891. Parnice proti vješticama u Hrvatskoj. *Rad JAZU* 32: 83-116.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj. 1892. Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj. *Starine JAZU* 25: 1-101.
- Tošić, Đuro. 2012. *Srednjovjekovna turobna svakodnevnica* (Istorijski institut, Studije 6). Beograd: Istorijski institut.
- Tschacher, Werner. 1999. Der Flug durch die Luft zwischen Illusionstheorie und Realitätsbeweis. Studien zum sog. Kanon Episcopi und zum Hexenflug. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 166, *Kanonistische Abteilung* 85: 225-276.
- Vedriš, Trpimir. 2006a. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 83-87. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Balkans (western and central).
- Vedriš, Trpimir. 2006b. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 233-236. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Croatia.
- Voltmer, Rita. 2006. U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, ur. Richard M. Golden, 586-589. Santa Barbara: ABC-CLIO, s. v. Jesuits (Society of Jesus).
- Vukelić, Deniver. 2009a. Utjecaj Katoličke crkve na svjetovne progone vještica u Zagrebu u ranom novom vijeku. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 41: 201-208.
- Vukelić, Deniver. 2009b. *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Willumsen, Liv Helene. 2013. *Witches of the North: Scotland and Finnmark* (Studies in medieval and reformation traditions 170). Leiden: Brill.

Wyporska, Wanda. 2013. *Witchcraft in Early Modern Poland, 1500-1800*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ispitivanje žene optužene za vještarenje pod torturom

Summary

The earliest testimony about the witch-hunts in Croatian lands comes from the mid-14th century, that is, the 1360 trial which took place in Zagreb's Gradec. That was just the beginning in northern Croatia because there were further Gradec trials, although mostly at several-year intervals.

The Adriatic coast was quite the opposite. Regardless of legal provisions in statutes which clearly indicate that city and municipal authorities bore in mind the possibility of investigating and punishing warlocks and witches, for now we only know about one case of witch-hunt in the eastern Adriatic in the Middle Ages, the one in Šibenik in 1443. It was led by the Venetian Inquisition, whose authority spread to these parts in the first decades of the 15th century, when the Venetians took control over the most part of the eastern Adriatic coast from Istria to Kotor, except Dubrovnik and the coast from Rječina to Zrmanja and Senj. Besides, there is barely any information about witch trials even in the early modern period. Admittedly, many official records are lost, detailed records were not kept in all cities, and even the collected material has not been fully examined. The Venetian Inquisition also handled several cases in Istria, the last one being in 1632 in Svetvinčenat. Along with the cases in 1625 and 1626, Kastav was the site of a massive witch-hunt in 1716, with a death toll of 14, seven men and seven women. In Venice itself twelve proceedings were conducted against Croats from Kvarner and Dalmatia, most of whom were permanently or temporarily settled in the capital city of the Republic of Venice. Most of the cases date from the 17th century, some are from the 16th and 18th century, and the accused were mainly women. We know about three trials in Dubrovnik, 1556/1558, 1660 and 1689-1690, with one accused woman in each trial.

Much more massive witch-hunts were launched in today's northern Croatia, to be more exact, its northwestern part, because it was not until the late 17th century that the eastern parts were taken back from the Ottomans. However, even after this, today's Slavonia was barely affected by those events. The spread of witch-hunts was put to a stop due to the more pressing matters, such as the fact that extensive Croatian lands were under the Ottoman power for a long time, and that the coastal area and the hinterland found themselves tormented by wars among the forces of Ottomans, Habsburgs and Venetians. After all, the same as in Hungary, most witch-hunts in northwestern Croatia happened in peacetime, and particularly massive persecutions corresponded with crop failure and famine. Therefore, it is no wonder that the first witch-hunts of the early modern period in northern Croatia were not documented until the late 16th century, when the Ottoman threat subsided briefly.

A more considerable impetus to witch-hunts was given by the Emperor *Ferdinand III's code*, also known as the *Ferdinandae*, which was published in 1656. It prescribed the criminal procedure for Lower Austria (today's northern and northwestern Austria). A Hungarian Jesuit Márton Szentiványi (Martin Sentiváni) translated it from German into Latin and printed it in 1687, after which it was also used in Hungary, Croatia and Slavonia, where the code of law was non-existent. An increasing number of witch trials in the course of the 17th century had to do with better understanding of theological basics and legal principles concerning sorcery and witchcraft. The responsibility for it rests with the Jesuits and their promotion of education and learning. These factors resulted in more massive witch-hunts starting in 1699 and lasting until the 1750s, when their end was an outcome of Maria Theresa's decrees.

